

„... miért vett mégis karjára az idő?”

Vergilius és Radnóti IV. eclogájáról

Mind Vergilius, mind pedig Radnóti Miklós IV. eclogája egy gyermek születésének és felnövekedésének történetére épül. Ez a tény, valamint a két költeménynek az egyes ecloga-ciklusokban elfoglalt azonos helyzete arra bátorít, hogy kísérletet tegyünk további összefüggések föltárására. Hogy elmélkedésünk során a tájékozódás szélső pontjait hol jelöljük ki, arra vonatkozólag, úgy vélem, kiváló vezérfonallal szolgálhat az az 1941-ben írt töredékes *Én és a világ* c. Radnóti-monodrámája, amely később a szóban forgó IV. ecloga elkészítéséhez alapul szolgált. Habár ez a cím fölöttébb általánosan utal csak az emberi lény korlátaira és lehetőségeire, a két költemény tanulmányozása után sokkal konkrétan is megfogalmazhatjuk, mi legyen elmélkedésünk tárgya. Azt vizsgáljuk tehát, hogyan jelenik meg a Vergilius-eclogában a gyermek alakja, a világfolyamat és a helyreálló aranykor képe. A Radnóti-vershez azután már a Vergilius-ecloga történelemértelmezését szem előtt tartva közelítünk, s megkíséreljük föltárni, hogyan értelmezi (a vergiliusi világgéppel ellentétben) Radnóti az ember történelmi lehetőségeit.

IV. eclogájában Vergilius a társadalmi és természeti világ teljes megújulásáról ad hírt: végéhez közeledik történelmünk nagy világekorszakainak egyike, a vaskor, amely teljessé tette a szétválást mind a társadalmi világban, mind az emberek és az istenek között, s amely így a mértéktelenség, a bűn és a háborúságok korává vált. A történelmi folyamat a végzet szilárd akaratát (*fatorum stabilis numen*; IV. 47.) követve, és önmagát állandóan megújító természet mintájára hamarosan ismét uralkodóvá teszi az aranykort, a valaha már létezett, ám később fokozatosan fölbomlott eredeti egységnek a korát. Az aranykor ismételt helyreállása a költemény világeértelmezése szerint olyan tény, amely a sors rendelése szerint (a cumae-i Sibylla jóslatának megfelelően) meghatározott időpontban következik majd be, s amelynek közeli beálltát az ecloga isteni gyermekének megszületése jelzi. A gyermek sorsa a továbbiakban — ifjúsága, férfivá érése — szorosan összekapcsolódik a megújulási folyamat egyes szakaszaival, ám szó sincs arról, hogy Pollio consul fia (mert hiszen a gyermek vélhetően vele azonos) tetteivel a történelmi folyamatot szabadon befolyásolhatná. Habár származása és sorsa rendkívüli cselekedetek megtételére indítja, mégis inkább csak azt mondhatjuk, hogy rendelkezésére áll a történelemnek, ami természetesen nem csökkenti megjövendőlt tetteinek nagyságát és jelentőségét.

Mínthogy a Vergilius-ecloga gyermekének tettei és a végzet szilárd akarata egymáshoz illeszkednek, a költeménnyel kapcsolatban értelmetlen volna szabad akarat és szükségyszerű végzet (*fatum*) összeütközésének akárcsak a lehetőségéről is beszélni. Másként áll a dolog azonban a Radnóti-ecloga esetében, aminek oka abban rejlik, hogy a költő a Vergiliusétól jelentősen eltérő módon értelmezi a történelmi folyamatot és az ember történelmi lehetőségeit.

A vergiliusi magzatnak — aki az ecloga befejező sorai szerint elhivatottságának azal is tanúbizonyságát adja, hogy születésekor mosolyog — tökéletes ellenképe a Radnóti-ecloga kezdő sorainak üvöltő, az élet ellen ösztönösen tiltakozó csecsemője, aki ebben a versben magával a költővel azonos. Csecsemőkori tiltakozását később igazolmi látszik az idő (IV. ecloga, 15—18. sor), hiszen ifjú- és felnőttkorát a történelmi folyamatnak való teljes kiszolgáltatottság jellemzi. Ez a folyamat immár kiismerhetetlen, és nem várható, hogy (a vergiliusi történelemhez hasonlóan) eltörölje a jelenkor vilá-

gát, s helyreállítsa az aranykort. A Radnóti-ecloga költőjének életét a történések artikulálatlan összevisszasága uralja, s noha szabad, mégsem képes a történelem alakítására, sokkal kevésbé, mint a vergiliusi gyermek, akinek cselekedeteivel kapcsolatban pedig (mint már említettük) szabadságról illetve kényszerről beszélni értelmetlen volna.

Fölmerül ennek alapján a kérdés: mit jelent az emberi szabadság akkor, amikor az élet értelmes egészének, a „szabad emberi sors”-nak (VII. ecloga 22. sor) a megvalósulása a történelmi folyamatban lehetetlenné válik, amikor a történelemben immár nem jöhet létre magától értetődő természetességgel az életégész?

A szabadság ebben az esetben mindenekelőtt a történelemtől való szabadságot jelenti, azt tehát, hogy az ember képes kivonni magát az *ordo fatalis* kényszere alól, s a történelmi idő helyett a lélek és a képzelet idejében élhet. Létezik azonban az emberi szabadságnak pozitív értelme is, nevezetesen az, hogy a történelemtől megszabadult ember (negatív) szabadsága az eredeti állapot, az aranykor visszanyerésére irányul. Az aranykor mítosza így Radnótinál antropológiai értelmezést nyer: a történelmi időben helyreálló eredeti egység helyett a lélek érintetlenül megőrzött egységét jelenti. „...Segítség szabadság, / ó hadd leljem meg végre honomat! // A csúcsot újra, erdőt, asszonyt és bokrokat, / a lélek szélben égő szárnyait! / És megszületni újra új világra, / mikor aranygözök közül vakít / s új hajnalokra kél a nap világa.” Az aranykor a Radnóti-eclogában a lélek otthonává válik. A hazatérés a lélek számára lehetővé teszi, hogy épségben megőrizze magát és azokat az értékeket, amelyeknek birtokában van. A jelenkor világát (melyet Radnóti gyakran az antik vaskor-ábrázolások mintájára mutat be) mértéktelenségében, bűnös és kaotikus voltába a lélek az általa fölmutatott értékek — rend, forma, mérték stb. — fényében szemléli, hiszen, azt, ami tökéletlen, csak a tökéletesre pillantva ítéelhetjük meg a maga (tökéletlen) mivoltában. „A valóság mint megrepedt cserép, / nem tart már formát és csak arra vár, / hogy szétdobhassa rossz szilánkjait. // Mi lesz most azzal, aki míg csak él, / amíg csak élhet, formában beszél / s arról, mi van, — ítélni így tanít.” (*Ó, régi börtönök*)

A költészet ennek alapján különleges jelentőségre tesz szert: földézi egyrészt a lélek otthonát, vagyis tanúbizonyságot tesz arról, hogy létezik az aranykor világa, másrészt pedig megítéli mindazt, ami ezen a világon kívül esik.

A hazatalálás megszünteti azt a kiszolgáltatottságot, amely a történelemnek kitett (ámbar a történések kényszerétől megszabadulni képes) embert jellemezte, s lehetővé teszi, hogy a korábban fenyegetett és tétova szabadság által értelmes életégész jöhessen létre. Az emberi szabadság így válik sorssá a IV. eclogában, s az alkotás parancsa így kapcsolódhat össze a jó halál ígéretével a költemény záró sorokban.

Ám ne felejtsük el: a lélek útja nem egyedüli útja a szabadságnak Radnóti szerint, az emberi szabadság történelmi megvalósulásának lehetőségéről (amint ezt többek között a VIII. ecloga is kitűnően példázza) talán még nem mondott le végképp.